

Socijalno poželjno odgovaranje i stavovi prema osobama s intelektualnom ometenošću kod studenata edukacije i rehabilitacije

Milena M. Nikolić^a, Stevan M. Šeatović^b

^a Univerzitet u Tuzli, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Tuzla, Bosna i Hercegovina

^b JU Centar „Sunce”, Prijedor, Bosna i Hercegovina

Uvod: Istraživanja sugeriraju da postoji veza između socijalno poželjnih odgovora i stavova prema osobama s ometenošću. *Ciljevi:* Osnovni cilj istraživanja je ispitati povezanost između ispoljene sklonosti studenata edukacije i rehabilitacije da daju socijalno poželjne odgovore, ispoljene nelagodnosti i straha u interakcijama i učestalosti kontakta sa osobama s intelektualnom ometenošću. Posebni ciljevi istraživanja su ispitati da li postoje razlike u ispoljavanju socijalno poželjnih odgovora, nelagodnosti i straha i učestalosti kontakta u odnosu na godinu studija i studijski program, ispitati povezanost nelagodnosti i straha i učestalosti kontakta uz kontrolisanje socijalno poželjnih odgovora, te utvrditi koje varijable utiču na ispoljavanje nelagodnosti i straha. *Metode:* Istraživanje je sprovedeno na prigodnom uzorku od 100 studenata edukacije i rehabilitacije. Prvu i drugu godinu pohađa 71.0% studenata, dok treću i četvrtu godinu pohađa 29.0%. Specijalnu edukaciju i rehabilitaciju pohađa 58.0% studenata, Logopediju i audiologiju 27.0% i Poremećaje u ponašanju 15.0%. *Rezultati:* Postoji slaba negativna povezanost nelagodnosti i straha sa sklonošću ka socijalno poželjnim odgovorima, učestalošću kontakta i godinom studija. Korelacija između nelagodnosti i straha i učestalosti kontakta statistički je značajna i onda kada se kontroliše socijalno poželjno odgovaranje. Razlike ne postoje u odnosu na studijski program. U odnosu na godinu studija razlike postoje u ispoljavanju nelagodnosti i straha, gde studenti prve i druge godine postižu najviši skor. Najveći uticaj na ispoljeni nivo nelagodnosti i straha imaju sklonost ka davanju socijalno poželjnih odgovora i godina studija. *Zaključak:* U budućim istraživanjima stavova prema osobama sa ometenošću treba uzeti u obzir sklonost ka socijalno poželjenim odgovorima i nastojati ga kontrolisati.

Ključne reči: stavovi, nelagodnost i strah, učestalost kontakta, socijalno poželjno odgovaranje, studenti edukacije i rehabilitacije

Uvod

U društvima i kulturama u kojima prevladavaju pozitivni stavovi prema osobama sa ometenošću može postojati sklonost pojedinaca ka davanju socijalno poželjnih odgovora (SPO). SPO se definira kao tendencija davanja pozitivnih samoopisa (Paulhus, 2002) ili kao sklonost ispitanika da u određenim uslovima odgovaraju na pitanja u društveno poželjnijem pravcu nego u situacijama kad odgovaraju iskreno (Richman et al., 1999). Može se reći da socijalno poželjni odgovori predstavljaju tendenciju ljudi da daju pretjerano pozitivne odgovore, usklađene sa trenutnim socijalnim normama i standardima.

Iako se u literaturi često ističe da može postojati veza između ispoljenih stavova prema osobama sa ometenošću i sklonosti ka davanju SPO (Antonak & Livneh, 1995, 2000; Lu et al., 2020), vrlo je malo istraživanja koja su se bavila ispitivanjem ove veze. Malobrojna istraživanja, rađena uglavnom na populaciji studenata, pokazuju neusaglašene rezultate. Istraživanje provedeno na populaciji južnokorejskih studenata pokazalo je da je sklonost ka davanju SPO povezana sa kognitivnim i afektivnim aspektima ispoljenih stavova prema osobama sa ometenošću, ali ne i bihevioralnim (Kim et al., 2015). Kim i saradnici (Kim et al., 2015) zaključuju da sklonost ka davanju SPO utiče na ispoljavanje stavova studenata. Rezultati istraživanja koje je sprovedeno u Poljskoj pokazali su da ne postoji povezanost između sklonosti ka davanju SPO i stavova, ali da postoji negativna povezanost između sklonosti ka davanju SPO i socijalne distance (Kowalska & Winnicka, 2013). Međutim, autori upozoravaju da se radi o veoma slaboj korelaciji i da je moguće da je statistička značajnost posledica velikog uzorka ispitanika, te zaključuju da dobijeni rezultati ukazuju na minimalnu vezu između sklonosti ka davanju SPO i stavova prema osobama sa ometenošću. U istraživanju sprovedenom u Etiopiji utvrđeno je da studenti ne pokazuju sklonost ka davanju SPO kada su u pitanju stavovi prema osobama sa ometenošću (Getachew, 2011). Dobijene rezultate autorica objašnjava time da je u etiopijskoj kulturi opšte prihvaćeno odbijanje osoba sa ometenošću, pa studenti nemaju potrebu menjati svoje odgovore kako bi bili društveno poželjniji. U istraživanju stavova japanskih studenata prema osobama sa intelektualnom ometenošću (IO) nije pronađena povezanost između stavova i sklonosti ka davanju SPO (Horner-Johnson et al., 2002), te autori zaključuju da sklonost ka davanju SPO nije uticala na stavove studenata. U Australiji je sprovedeno istraživanje stavova studenata, profesionalaca koji rade sa osobama sa ometenošću i opšte populacije, u kojem je utvrđeno da na odgovore nije uticala sklonost ka davanju SPO (Yazbeck et al., 2004). Naprotiv, pokazalo se da su ispitanici sa nižim skorom na skali za procenu sklonosti ka davanju SPO imali pozitivniji stav prema osobama sa IO (Yazbeck et al., 2004).

Istraživanja povezanosti stavova studenata prema osobama sa ometenošću i sklonosti studenata ka davanju SPO nisu do sada rađena na prostoru Bosne i Hercegovine, te je ovo prvo istraživanje ove vrste. Subjekti istraživanja su

studenti edukacije i rehabilitacije¹, jer je poznavanje stavova budućih stručnjaka od izuzetne važnosti. Pre svega stručnjak mora biti svestan vlastitih stavova prema osobama sa ometenošću (Antonak & Livneh, 2000), te je bitno da budući stručnjaci još tokom studija razviju pozitivne stavove (Tait & Purdie, 2000). Istraživanja pokazuju da pozitivnije stavove prema osobama sa ometenošću ispoljavaju studenti koji pokazuju interesovanje da u budućnosti rade sa osobama s ometenošću (Horner-Johnson et al., 2002), studenti koji pohađaju specijalnu edukaciju (Haimour, 2012) i studenti „pomažućih profesija” (Milačić-Vidojević i sar., 2010). Nekoliko istraživanja stavova studenata (specijalne) edukacije i rehabilitacije provedeno je na prostoru Bosne i Hercegovine i Srbije, koja pokazuju da studenti ispoljavaju blago pozitivne stavove prema osobama sa ometenošću (Brojčin i sar., 2015), izrazito pozitivne stavove prema osobama sa IO (Nikolić, 2021) i da se osećaju donekle prijatno ili u proseku prijatno u interakcijama sa osobama s ometenošću (Brojčin i sar., 2015; Banković i sar., 2019). Studenti specijalne edukacije i rehabilitacije generalno imaju visok stepen suosjećanja i nizak stepen zabrinutosti u interakciji sa osobama s ometenošću (Brojčin i sar., 2014).

Ovo istraživanje usmereno je na ispitivanje stavova prema osobama sa IO koje su odabrane zbog toga što istraživanja pokazuju da se, u odnosu na druge oblike ometenosti, IO i mentalna oboljenja svrstavaju u društveno najmanje prihvaćene kategorije (Kaljača i Dučić, 2011; Yuker, 1988). Recentnije istraživanje pokazuje da su četiri uobičajena stereotipa o osobama sa IO „prijateljski”, „u potrebi za podrškom”, „neinteligentni” i „dosadni” (Pelleboer-Gunnink et al., 2019).

U ovom istraživanju, pored ispitivanja sklonosti studenata ka davanju SPO i stavova, ispitivana je učestalost kontakta, kao i njena povezanost sa druge dve ispitivane varijable. Učestalost kontakta odabrana je kao varijabla jer istraživanja pokazuju da osobe koje su imale bliske kontakte sa osobama s ometenošću ispoljavaju i pozitivnije stavove prema ovim osobama (Gething, 1991; Malak, 2013; Pace et al., 2010; Tait & Purdie, 2000).

Osnovni cilj istraživanja je ispitati povezanost između ispoljene sklonosti studenata edukacije i rehabilitacije da daju SPO, ispoljene nelagodnosti i straha u interakcijama i učestalosti kontakta sa osobama sa IO. Posebni ciljevi istraživanja su ispitati da li postoje razlike u ispitivanim varijablama u odnosu na godinu studija i studijski program, ispitati povezanost između ispoljene nelagodnosti i straha studenata i učestalosti kontakta uz isključivanje uticaja sklonosti ka davanju SPO i utvrditi koje varijable imaju najveći uticaj na ispoljenu

1 U radu se koristi termin „studenti edukacije i rehabilitacije” shodno nazivu fakulteta koji studenti pohađaju. Uzorak čine studenti Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Univerziteta na Tuzli, na kojem postoje tri studijska programa (Specijalna edukacija i rehabilitacija, Logopedija i audiologija, Poremećaji u ponašanju). Ne koristi se pojam „studenti specijalne edukacije i rehabilitacije”, jer bi se termin u tom slučaju odnosio samo na studente studijskog programa Specijalna edukacija i rehabilitacija.

nelagodnost i strah studenata edukacije i rehabilitacije. Ovim istraživanjem se želi utvrditi da li sklonost ka davanju SPO doista utiče na stavove prema osobama sa IO, te da li pri istraživanjima stavova prema osobama sa IO, pa i prema osobama sa ometenošću uopšte, treba uzeti u obzir ovu varijablu.

Metode

Uzorak

Istraživanje je sprovedeno na prigodnom uzorku od 100 studenata prvog ciklusa studija Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Univerziteta u Tuzli. U odnosu na godinu studija studenti su podeljeni u dve grupe, gde prvu grupu čine studenti prve i druge godine (71.0%) i drugu grupu čine studenti treće i četvrte godine studija. Uzorak nije ujednačen u odnosu na godinu studija ($\chi^2 = 17.64$, $df = 1$, $p < .001$). U odnosu na studijski program najviše je studenata studijskog programa Specijalna edukacija i rehabilitacija (58.0%), zatim slede studenti studijskog programa Logopedija i audiologija (27.0%) i studenti studijskog programa Poremećaji u ponašanju (15.0%). Rezultati hi-kvadrat testa ($\chi^2 = 29.54$, $df = 2$, $p < .001$) pokazuju da uzorak nije ujednačen u odnosu na godinu studija. U uzorku dominiraju studentice (93.0%).

Instrumenti

Sklonost ka davanju SPO procenjena je Upitnikom za procenu socijalno poželjnih odgovora (*The Scale for Social Desirability – SDS*; Crowne & Marlowe, 1960), koji se sastoji iz 33 ajtema. Ispitanici odgovaraju na svaku tvrdnju tako da se izjasne da li je ona za njih istinita ili neistinita. Viši rezultat ukazuje na veću sklonost ka davanju SPO. Na uzorku ovog istraživanja vrednost Krombahovog alfa koeficijenta iznosila je .69.

Stepen nelagodnosti i straha procenjen je primenom subskale Nelagodnost i strah iz Skale interakcije sa osobama s ometenošću (*Interaction with Disabled Persons Scale – IDP*; Gething, 1991a). Izvorna skala sastoji se od 20 ajtema sa čijim tvrdnjama ispitanici izražavaju različit stepen slaganja, od 1 „apsolutno se ne slažem” do 6 „apsolutno se slažem”. Istraživanja faktorske strukture skale pokazuje nedoslednost, te autorica skale utvrđuje postojanje pet do šest faktora (Gething, 1991), dok se u drugim istraživanjima utvrđuje da skala sadrži tri faktora (Thomas et al., 2003), četiri (Tait & Purdie, 2000) i pet faktora (Iacono et al., 2009). Kao najstabilniji faktori, nezavisno od broja faktora, izdvajaju se dva: Nelagodnost u socijalnim interakcijama i Saosećanje (Forlin et al., 1999; Gething, 1994). Slična dvofaktorska struktura dobijena je i na uzorku studenata studijskih programa Medicine, Specijalne edukacije i rehabilitacije i Zdravstvene nege Medicinskog fakulteta u Foči (Bakoč i sar., 2018), koje autori nazivaju *Empatija* (osam ajtema: 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8 i 13) i *Nelagodnost i strah* (devet ajtema: 6, 9, 11, 12, 16, 17, 18, 19, 20). S obzirom na to da je na uzorku studenata sa prostora BiH dobijeno dvofaktorsko rešenje, odlučeno je da se isto koristi i u ovom istraživanju. Za potrebe ovog istraživanja korištena je subskala Nelagodnost i strah, koja ima dobru pouzdanost

na uzorku ovog istraživanja ($\alpha = .87$). Subskala je prilagođena za ovo istraživanje tako da je pojam „ometenost” zamenjen pojmom „intelektualna ometenost”. Viši skorovi ukazuju na veći stepen nelagodnosti i straha u interakcijama sa osobama s IO.

Učestalost kontakta studenata sa osobama s IO procenjena je Skalom za procenu kontakta sa osobama s ometenošću (*The Contact with Disabled Persons Scale* – CDP; Yunker & Hurley, 1987). Skala je Likertovog tipa sa vrednostima od 0 „nikad” do 5 „veoma često”. Učestalost kontakta može biti niska (skorovi od 20 do 60) i visoka (skorovi preko 60). Skala je prilagođena za ovo istraživanje tako da je pojam „ometenost” zamenjen pojmom „intelektualna ometenost”. Dobivena vrednost Krombahovog α koeficijenta na uzorku ovog istraživanja je .88.

Procedura istraživanja

Studenti su upitnike popunjavali tokom nastave, a istraživanje je sprovedeno u oktobru 2019. godine. Pre popunjavanja upitnika studenti su informisani o cilju istraživanja, upoznati da učešće nije obavezno i da je anonimno. Svi studenti prisutni na nastavi tokom prikupljanja podataka pristali su da učestvuju u istraživanju.

Obrada podataka

Odgovori studenata predstavljeni su deskriptivnom statistikom. Provera normalnosti distribucija skorova izvršena je Kolmogorov–Smirnovim testom, koji je pokazao da od normalne distribucije odstupaju rezultati za nelagodnost i strah ($p = .023$) i učestalost kontakta ($p = .038$), dok ne odstupaju za sklonost ka davanju SPO ($p = .111$). Za testiranje razlika u odnosu na godinu studija primenjen je Man–Vitnijev U-test, a u odnosu na studijski program Kraskal–Volisov H-test. Povezanost među varijablama ispitana je primenom point-biserijalne korelacije i parcijalne korelacije, a linearna regresiona analiza korištena je kako bi se utvrdilo koje varijable imaju najveći uticaj na ispoljenu nelagodnost i strah.

Rezultati

Mere deskriptivne statistike sklonosti studenata edukacije i rehabilitacije da daju SPO, ispoljavanja nelagodnosti i straha u interakcijama i učestalosti kontakta sa osobama s IO predstavljeni su u Tabeli 1.

Tabela 1

Mere deskriptivne statistike sklonosti studenata edukacije i rehabilitacije da daju SPO, ispoljavanja nelagodnosti i straha u interakcijama i učestalosti kontakta sa osobama s IO

Varijable	<i>AS</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>
Socijalno poželjni odgovori	20.78	4.30	7	30
Nelagodnost i strah	26.85	9.26	9	44
Učestalost kontakta	47.05	11.99	21	73

Studenti ispoljavaju visoku sklonost ka davanju SPO ($AS = 20.78$). U interakcijama sa osobama s IO ispoljavaju umerenu nelagodnost i strah ($AS = 26.85$). Međutim, standardna devijacija ($SD = 9.26$), minimalan rezultat ($min = 9$) i maksimalan rezultat ($max = 44$) ukazuju na raspršenost rezultata. Učestalost kontakta studenata sa osobama s IO je u proseku niska, a vrednost standardne devijacije ($SD = 11.99$) ukazuje na raspršenost rezultata, što potvrđuje i raspon skorova od 21 do 73.

Tabela 2

Razlike u ispoljavanju nelagodnosti i straha, učestalosti kontakta i sklonosti ka davanju SPO u odnosu na studijski program

Varijable		Studijski program			Kruskal-Volvis H	p
		SER	LA	PUP		
Nelagodnost i strah	AS	25.64	29.07	27.53	2.83	.24
	SD	9.54	7.73	10.45		
Učestalost kontakta	AS	48.02	45.93	29.00	0.99	.61
	SD	12.44	11.63	11.24		
SPO	AS	20.64	21.44	20.13	0.96	.62
	SD	4.46	3.75	4.78		

Napomena: SER – Specijalna edukacija i rehabilitacija, LA – Logopedija i audiologija, PUP – Poremećaji u ponašanju, broj stupnjeva slobode iznosio je 2

Rezultati predstavljeni u Tabeli 2 pokazuju da ne postoje razlike u ispoljavanju nelagodnosti i straha, učestalosti kontakta i sklonosti ka davanju SPO kod studenata edukacije i rehabilitacije u odnosu na studijski program. Rezultati Kruskal–Volisovog H-testa nisu statistički značajni ni za jednu od ispitivanih dimenzija ($ps > .05$).

Tabela 3

Razlike u ispoljavanju nelagodnosti i straha, učestalosti kontakta i sklonosti ka davanju SPO kod studenata edukacije i rehabilitacije u odnosu na godinu studija

Varijable		Godina studija		Man-Vitni U	p
		I i II	III i IV		
Nelagodnost i strah	AS	28.55	22.69	631.00	.002
	SD	8.93	8.86		
Učestalost kontakta	AS	45.65	50.41	787.50	.07
	SD	12.33	10.59		
SPO	AS	20.76	20.83	1005.50	.86
	SD	4.52	3.70		

Rezultati predstavljeni u Tabeli 3 pokazuju da statistički značajne razlike u odnosu na godinu studija postoje kada je u pitanju ispoljavanje nelagodnosti i straha ($U = 631.00$, $p = .002$). Studenti prve i druge godine studija postižu više skorove ($AS = 28.55$) od studenata treće i četvrte godine ($AS = 22.69$). Statistički značajne razlike ne postoje u odnosu na učestalost kontakta i sklonost ka davanju SPO ($ps > .05$).

Tabela 4

Rezultati ispitivanja povezanosti između sklonosti studenata edukacije i rehabilitacije ka davanju SPO, ispoljene nelagodnosti i straha u interakcijama i učestalosti kontakta sa osobama s IO

Varijable	SPO	Nelagodnost i strah	Učestalost kontakta
SPO	/		
Nelagodnost i strah	-.26**	/	
Učestalost kontakta	-.05	-.19*	/

Napomena: * $p < .05$, ** $p < .01$

Rezultati korelacije predstavljeni u Tabeli 4 pokazuju da statistički značajna slaba negativna korelacija postoji između sklonosti ka davanju SPO i nelagodnosti i straha ($r = -.26$, $p < .01$), dok statistički značajna korelacija ne postoji između sklonosti ka davanju SPO i učestalosti kontakta. Statistički značajna slaba negativna korelacija utvrđena je i između nelagodnosti i straha i učestalosti kontakta ($r = -.19$, $p < .05$). U cilju isključivanja uticaja sklonosti ka davanju SPO na povezanost nelagodnosti i straha i učestalosti kontakta izračunata je parcijalna korelacija, koja je pokazala da je korelacija između nelagode i straha i učestalosti kontakta značajna i onda kada se pod kontrolom drži sklonost ka davanju SPO ($r = -.22$, $p < .05$).

S obzirom na to da su rezultati pokazali da u ispoljavanju nelagodnosti i straha postoje razlike u odnosu na godinu studija, urađena je point-biserijalna korelacija između ove dve varijable. Rezultati su pokazali da između nelagodnosti i straha i godine studija postoji statistički značajna slaba negativna korelacija ($r = -.29$, $p < .01$).

Na osnovu značajnosti utvrđenih korelacija sprovedena je linearna regresiona analiza, kako bi se utvrdilo koje varijable imaju najveći uticaj na ispoljavanje nelagodnosti i straha u interakcijama sa osobama s IO kod studenata edukacije i rehabilitacije.

Rezultati testiranja prvog modela, u kojem su prediktori učestalost kontakta i godina studija, pokazuju da je model statistički značajan ($F = 5.72$, $df1 = 2$, $df2 = 97$, $p = .004$), te da objašnjava 11% varijanse promjenljive (Tabela 5). Statistički značajan prediktor je godina studija ($\beta = -0.26$, $p = .009$). Rezultati testiranja drugog modela (Tabela 5), u kojem je dodata prediktorska varijabla SPO, pokazuju da je model statistički značajan ($F = 6.95$, $df1 = 3$, $df2$

= 96, $p < .001$). Statistički značajna su dva prediktora sklonost ka davanju SPO ($\beta = -0.27$, $p = .004$) i godina studija ($\beta = -0.26$, $p = .008$). Regresioni model objašnjava 18% varijanse promjenljive, a povećanju procenta objašnjenja varijanse doprinosi varijabla SPO.

Tabela 5

Rezultati regresio ne analize varijabli koje imaju najveći uticaj na ispoljavanje nelagodnosti i straha u interakcijama sa osobama s IO kod studenata edukacije i rehabilitacije

Prediktori	Nelagodnost i strah		
	R^2	$F(p)$	$\beta(p)$
Učestalost kontakta	.11	5.72 (.004)	-15 (.123)
Godina studija			-26 (.009)
SPO	.18	6.95 (< .001)	-27 (.004)
Učestalost kontakta			-17 (.081)
Godina studija			-26 (.008)

Diskusija

Studenti ispoljavaju umerenu nelagodnost i strah u interakciji sa osobama s IO, što je i očekivano shodno tome da su odabrali edukaciju i rehabilitaciju kao svoju buduću profesiju. Slične rezultate na populaciji studenata specijalne edukacije i rehabilitacije dobili su i Banković i saradnici (2019), dok su u nekim istraživanjima rezultati pokazali da studenti osjećaju blagu nelagodnost u interakciji sa osobama s ometenošću (Brojčin i sar., 2014; Brojčin i sar., 2015). Mogući razlozi ove nekonzistentnosti u rezultatima istraživanja nelagodnosti i straha u interakcijama su u tome da su navedena istraživanja provedena u različitim društvenim kontekstima (Beograd, Foča, Tuzla) i činjenici da su istraživanja uključivala studente različitih godina studija (uključeni samo studenti završnih godina ili samo prve godine studija, ili studenti različitih godina studija). Rezultati istraživanja su pokazali da se studenti tri studijska programa ne razlikuju u pogledu ispoljavanja nelagodnosti i straha. Banković i saradnici (2019), također, ne nalaze razlike u ispoljavanju nelagodnosti i straha u interakcijama sa osobama s ometenošću kod studenata specijalne edukacije i rehabilitacije u odnosu na smer studija. Razlike u ispoljavanju nelagodnosti i straha postoje u odnosu na godinu studija, te studenti prve i druge godine studija postižu najviše skorove kada je u pitanju nelagodnost i strah. Međutim, moguće je da je ovakav rezultat posledica strukture samoga uzorka istraživanja, jer studenti prve i druge godine studija čine 71% uzorka istraživanja. Zbog toga bi istraživanje trebalo ponoviti na ujednačenijem uzorku studenata u odnosu na godinu studija. U istraživanju Bankovića i saradnika (2019) se ne nalaze razlike u ispoljavanju nelagodnosti i straha u odnosu na godinu studija.

U ovom istraživanju pokazalo se da studenti edukacije i rehabilitacije iskazuju nisku učestalost kontakta sa osobama s IO. Razlike u pogledu učestalosti kontakta ne postoje u odnosu na godinu studija i studijski program. Rezultat je iznenađujući, jer se očekivalo da studenti kroz praktičnu nastavu imaju učestalije kontakte sa osobama s IO, posebno studenti viših godina i studenti studijskog programa Specijalna edukacija i rehabilitacija. Rezultati ukazuju na potrebu da se analizira studijski program Specijalna edukacija i rehabilitacija u pogledu sati i kvalitete praktične nastave. Nisku učestalost kontakta studenata specijalne edukacije i rehabilitacije sa osobama s ometenošću utvrdili su i Brojčin i saradnici (2015), ali su pronašli razlike u odnosu na godinu studija; studenti četvrte godine imali su znatno više kontakata sa osobama s ometenošću.

Rezultati istraživanja pokazali su da studenti ispoljavaju visoku sklonost ka davanju SPO, te da ne postoje razlike u pogledu sklonosti ka davanju SPO u odnosu na godinu studija i studijski program. U dostupnim istraživanjima koja su se bavila ispitivanjem povezanosti sklonosti ka davanju SPO i stavova, ne izveštava se o stepenu sklonosti ispitanika da daju SPO (Horner-Johnson et al., 2002; Kim et al., 2015; Kowalska & Winnicka, 2013; Yazbeck et al., 2004). Jedino istraživanje koje izveštava o stepenu sklonosti studenata da daju SPO je istraživanje provedeno u Etiopiji, u kojem studenti postižu niži skor na upitniku za procenu SPO (Getachew, 2011). Razlike u rezultatima između ovog istraživanja i istraživanja provedenog u Etiopiji mogu se objasniti kulturološkim i društvenim razlikama, a koje se pre svega odnose na opšteprihvaćene društvene stavove prema osobama sa ometenošću.

Utvrđeno je da postoji statistički značajna slaba negativna povezanost između sklonosti ka davanju SPO i nelagodnosti i straha u interakciji sa osobama s IO. Do sličnih rezultata došli su Kim i saradnici (2015), koji nalaze slabu negativnu povezanost između kognitivne i afektivne domene stavova i sklonosti ka davanju SPO, te je sklonost ka davanju SPO povezana sa pozitivnijim stavovima. Kovalska i Vinicka (Kowalska & Winnicka, 2013) u svom istraživanju nalaze povezanost između sklonosti ka davanju SPO i socijalne distance, dok ne nalaze povezanost između sklonosti ka davanju SPO i stavova. Dobijeni rezultati u ovom istraživanju, kao i u analiziranim istraživanjima, ukazuju na potrebu detaljnije analize uticaja sklonosti ka davanju SPO na sve tri komponente stavova studenata edukacije i rehabilitacije (afektivnu, kognitivnu i bihevioralnu). Postoje i istraživanja provedena na populaciji studenata koja ne nalaze povezanost između sklonosti ka davanju SPO i stavova prema osobama sa ometenošću (Getachew, 2011; Horner-Johnson et al., 2002; Yazbeck et al., 2004).

U istraživanju se pokazalo da postoji statistički značajna slaba negativna povezanost između nelagodnosti i straha i učestalosti kontakta, te da je povezanost značajna i onda kada se pod kontrolom drži sklonost ka davanju SPO. Zanimljivo je da istraživanja na uzorcima studenata specijalne edukacije i

rehabilitacije iz Foče pokazuju da ne postoji povezanost između nelagodnosti i straha i učestalosti kontakta (Banković i sar., 2019; Brojčin i sar., 2015). Moguće objašnjenje razlika u rezultatima ovog i navedenih istraživanja je populacija sa ometenošću na koju su istraživanja bila usmerena. Ovo istraživanje usmereno je na osobe sa IO, dok su navedena istraživanja bila usmerena na osobe sa ometenošću uopšteno.

Dobijeni rezultati istraživanja, koji pokazuju da postoji povezanost između ispoljavanja nelagodnosti i straha i učestalosti kontakta, kao i da studenti izveštavaju o niskoj učestalosti kontakta sa osobama s IO, nameću zaključak da je potrebno povećati učestalost kontakta studenata sa osobama s IO. Jedan od načina za povećanje učestalosti kontakta studenata je povećanje sati praktične nastave, posebno na višim godinama studija. Međutim, istraživanja pokazuju da su studenti čiji su kontakti sa osobama s ometenošću bili vezani samo za praksu, imali negativnije stavove od studenata koji su imali kontakte sa ovim osobama i u privatnoj sferi (Hickson, 1995). S druge strane, istraživanja pokazuju da volonterski rad sa osobama s ometenošću pozitivno utiče na promenu stavova (Ford et al., 2017; Fort, 2014; Jefferson et al., 2018). Zbog toga, osim povećanja sati praktične nastave, studente treba poticati da volontiraju u udruženjima, institucijama, događajima i sl. koji se bave osobama sa IO, gde će imati priliku da budu u manje formalnom odnosu sa osobama s IO i gde će moći bolje upoznati osobe sa IO. U budućim istraživanjima trebalo bi pri ispitivanju kontakta jasno uspostaviti razliku između formalnog i neformalnog kontakta, te ispitati koji od ova dva oblika kontakta značajnije utiče na stavove studenata.

Rezultati regresione analize pokazali su da najveći uticaj na ispoljenu nelagodnost i strah u interakcijama sa osobama s IO kod studenata edukacije i rehabilitacije imaju sklonost ka davanju SPO i godina studija. Međutim, regresioni model objašnjava samo 18% varijanse promjenljive, što znači da su na ispoljenu nelagodnost i strah u studenata uticali i drugi faktori. Također, uticaj godine studija, zbog toga što studenti prve i druge godine čine 71% uzorka, treba uzeti sa rezervom i proveriti u budućim istraživanjima. Sklonost ka davanju SPO ima veći standardizirani regresioni koeficijent nego godina studija, te se može konstatovati da je imao nešto veći uticaj na ispoljenu nelagodnost i strah kod studenata. Dobijeni rezultati ovog istraživanja pokazuju da sklonost ka davanju SPO utiče na ispoljavanje nelagodnosti i straha, te da bi u budućim istraživanjima stavova prema osobama sa IO, odnosno osobama sa ometenošću uopšte, trebalo uvrstiti i ovu varijablu i nastojati je kontrolisati.

Dobijene rezultate treba sagledati u odnosu na ograničenja istraživanja koja se vezuju uz uzorak. U uzorku su dominirale studentice, te se nije mogao ispitati uticaj pola na merene varijable. Također, uzorak je obuhvatio samo studente Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, te bi u bilo poželjno proširiti uzorak i na studente drugih univerziteta iz BiH koji studiraju slične studijske programe. Dakle, radi se o prigodnom uzorku

istraživanja i stoga je ograničena generalizacija rezultata na širu populaciju studenata edukacije i rehabilitacije.

Zaključak

Rezultati istraživanja pokazali su da studenti edukacije i rehabilitacije ispoljavaju umerenu nelagodnost i strah u interakcijama sa osobama s IO, da imaju nisku učestalost kontakata sa osobama sa IO i da su skloni ka davanju SPO. Utvrđeno je da postoji slaba negativna povezanost nelagodnosti i straha sa sklonošću ka davanju SPO, učestalošću kontakata i godinom studija, te da se kontrolisanjem sklonosti ka davanju SPO povećava povezanost između nelagodnosti i straha i učestalosti kontakata. Razlike u odnosu na godinu studija nađene su samo za nelagodnost i strah, gde se pokazalo da najviši skor postižu studenti prve i druge godine. Razlike u odnosu na studijski program nisu nađene ni na jednoj od merenih varijabli. Najveći uticaj na ispoljeni nivo nelagodnosti i straha imaju sklonost ka davanju SPO i godina studija. S obzirom na to da sklonost ka davanju SPO utiče na ispoljavanje nelagodnosti i straha, u budućim istraživanjima stavova prema osobama sa ometenošću treba uzeti u obzir i ovu varijablu i nastojati je kontrolisati. Dobijeni rezultat u pogledu slabe učestalosti kontakata studenata edukacije i rehabilitacije sa osobama s IO ukazuju na potrebu analiziranja studijskih programa u odnosu na sate praktične nastave i uopšte kvalitete samih vežbi, posebno studijskog programa Specijalna edukacija i rehabilitacija. Pored nastojanja da se kroz sam studij poveća učestalost „formalnih” kontakata studenata edukacije i rehabilitacije sa osobama sa IO, potrebno je kontinuirano poticati studente na „neformalne” kontakte, koji se mogu ostvariti kroz volonterski rad studenata. Dobijene rezultate zbog ograničenja istraživanja vezanih za uzorak treba uzeti sa rezervom, te zbog toga postoji potreba za daljim istraživanjem ove problematike.

Literatura

- Antonak, R. F., & Livneh, H. (1995). Direct and indirect methods to measure attitudes toward persons with disabilities, with an exegesis of the error-choice test method. *Rehabilitation Psychology*, 40(1), 3-24. <https://doi.org/10.1037/0090-5550.40.1.3>
- Antonak, R. F. & Livneh, H. (2000). Measurement of attitudes towards persons with disabilities. *Disability and Rehabilitation*, 22(5), 211-224. <https://doi.org/10.1080/096382800296782>
- Bakoč, A., Kalajdžić, O., Brojčin, B., i Glumbić, N. (2018). Skala interakcije sa osobama s ometenošću: Provjera faktorske strukture. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 17(2), 151-164. <https://doi.org/10.5937/specedreh17-16282>
- Banković, S., Brojčin, B., i Bakoč, A. (2019). Nivo (ne)lagodnosti budućih specijalnih edukatora u kontaktu sa osobama s ometenošću. *Beogradska defektološka škola*, 25(3), 9-22.
- Brojčin, B., Banković, S., Glumbić, N., i Kaljača, S. (2014). Socijalna nelagodnost budućih defektologa u interakciji sa osobama sa ometenošću. U M. Nikolić (Ur.),

- Unapređenje kvaliteta života djece i mladih* (str. 350-357). Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih i Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Univerziteta u Tuzli.
- Brojčin, B., Pavlović, A., Mastilo, B., i Glumbić, N. (2015). Stavovi budućih specijalnih edukatora prema osobama s ometenošću. *Nastava i vaspitanje*, 64(3), 489-505. <https://doi.org/10.5937/nasvas1503489B>
- Crowne, D. P., & Marlowe, D. (1960). A new scale of social desirability independent of psychopathology. *Journal of Consulting Psychology*, 24(4), 349-354. <https://doi.org/10.1037/h0047358>
- Ford, D. W., Elliott, G. H., & Lee, M. (2017). Undergraduate student attitudes toward disabled persons and influence on disability sport volunteerism. *Journal of Physical Education and Sports Management*, 4(2), 22-32. <https://doi.org/10.15640/jpesm.v4n2a3>
- Forlin, C., Fogarty, G., & Carroll, A. (1999). Validation of the factor structure of the Interactions with Disabled Persons Scale. *Australian Journal of Psychology*, 51(1), 50-55. <https://doi.org/10.1080/00049539908255334>
- Fort, M. (2014). *Inclusive recreation: The malleability of attitudes toward disability through peer interaction* [Master's thesis, Brigham Young University]. BYU Scholars Arhive. <https://scholarsarchive.byu.edu/etd/5687>
- Getachew, A. (2011). *Attitudes of Ethiopian college students toward people with visible disabilities* [Doctoral dissertation, University of Iowa]. Iowa Research Online. https://iro.uiowa.edu/esploro/outputs/doctoral/Attitudes-of-Ethiopian-college-students-toward/9983776811002771?institution=01IOWA_INST
- Gething, L. (1991). Generality vs. specificity of attitudes towards people with disabilities. *British Journal of Medical Psychology*, 64(1), 55-64. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8341.1991.tb01642.x>
- Gething, L. (1991a). *Interaction with Disabled Persons Scale*. University of Sydney.
- Gething, L. (1994). The Interaction with Disabled Persons Scale. *Journal of Social Behavior and Personality*, 9(5), 23-42.
- Haimour, A. I. (2012). Undergraduate universities student's attitudes toward disabled persons in Saudi Arabia. *European Journal of Educational Studies*, 4(2), 269-280.
- Hickson, F. E. (1995). *Attitude formation and change toward people with disabilities* [Doctoral dissertation, University of Sydney]. Sydney eScholarship Repository. https://ses.library.usyd.edu.au/bitstream/handle/2123/11725/ATTITUDE_FORMATION_AND_CHANGE_TOWARD_PEOPLE_WITH_DISABILITIES.pdf?sequence=4&isAllowed=y
- Horner-Johnson, W., Keys, C., Henry, D., Yamaki, K., Oi, F., Watanabe, K., Shimada, H., & Fugijimura, I. (2002). Attitudes of Japanese students toward people with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 46(5), 365-378. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2788.2002.00406.x>
- Iacono, T., Tracy, J., Keating, J., & Brown, T. (2009). The Interaction with Disabled Persons scale: Revisiting its internal consistency and factor structure, and examining item-level properties. *Research in Developmental Disabilities*, 30(6), 1490-1501. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2009.07.010>
- Jefferson, R. E., Grant, C. E., Rye, L., Bassette, L. A., Stuve, M., & Heneisen, R. (2018). University students' perceptions of social justice: The impact of implementing a summer camp for children with disabilities. *The Journal of Special Education Apprenticeship*, 7(1), Article 6.
- Kaljača, S., i Dučić, B. (2011). Socijalna distanca prema osobama sa intelektualnom ometenošću. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 10(1), 93-105.

- Kim, K. H., Lu, J., & Estrada-Hernandez, N. (2015). Attitudes toward people with disabilities: The tripartite model, social desirability, and other controversial variables. *Journal of Asia Pacific Counseling, 5*(1), 23-37. <https://doi.org/10.18401/2015.5.1.2>.
- Kowalska, J., & Winnicka, J. (2013). Attitudes of undergraduate students towards persons with disabilities; the role of the need for social approval. *Polish Psychological Bulletin, 44*(1), 40-49. <https://doi.org/10.2478/ppb-2013-0005>
- Lu, M.-h., Pang, F.-f., & Luo, J. (2020). Chinese validation of the Multidimensional Attitude Scale toward Persons with Disabilities (MAS): Attitudes toward autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 50*(10), 3777-3789. <https://doi.org/10.1007/s10803-020-04435-1>
- Malak, M. S. (2013). Inclusive education in Bangladesh: Are pre-service teachers ready to accept students with special educational needs in regular classes? *Disability, CBR and Inclusive Development, 24*(1), 56-81. <http://doi.org/10.5463/dcid.v24i1.191>
- Milačić-Vidojević, I., Glumbić, N., i Kaljača, S. (2010). Stavovi studenata Univerziteta u Beogradu prema osobama sa intelektualnom ometenošću. *Pedagogija, 65*(4), 601-612.
- Nikolić, M. (2021). Attitudes of education and rehabilitation students towards individuals with intellectual disabilities. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, 57*(1), 116-127. <https://doi.org/10.31299/hrri.57.1.6>
- Pace, J. E., Shin, M., & Rasmussen, S. A. (2010). Understanding attitudes toward people with Down syndrome. *American Journal of Medical Genetics Part A, 152*(A), 2185-2192. <https://doi.org/10.1002/ajmg.a.33595>
- Paulhus, D. L. (2002). Socially desirable responding: The evolution of a construct. In H. I. Braun, D. N. Jackson, & D. E. Wiley (Eds.), *The role of constructs in psychological and educational measurement* (pp. 49-69). Erlbaum.
- Pelleboer-Gunnink, H. A., van Weeghel, J., & Embregts, P. J. C. M. (2019). Public stigmatisation of people with intellectual disabilities: A mixed-method population survey into stereotypes and their relationship with familiarity and discrimination. *Disability and Rehabilitation, 43*(3), 489-497. <https://doi.org/10.1080/09638288.2019.1630678>
- Richman, W. L., Kiesler, S., Weisband, S., & Drasgow, F. (1999). A meta-analytic study of social desirability distortion in computer-administered questionnaires, traditional questionnaires, and interviews. *Journal of Applied Psychology, 84*(5), 754-775. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.84.5.754>
- Tait, K., & Purdie, N. (2000). Attitudes toward Disability: Teacher education for inclusive environments in an Australian university. *International Journal of Disability, Development and Education, 47*(1), 25-38. <https://doi.org/10.1080/103491200116110>
- Thomas, A., Palmer, J. K., Coker-Juneau, C. J., & Williams, D. J. (2003). Factor structure and construct validity of the Interaction with Disabled Persons Scale. *Educational and Psychological Measurement, 63*(3), 465-483. <https://doi.org/10.1177/0013164403063003008>
- Yazbeck, M., McVilly, K., & Parmenter, T. R. (2004). Attitudes toward people with intellectual disability: An Australian perspective. *Journal of Disability Policy Studies, 15*(2), 97-111. <https://doi.org/10.1177/10442073040150020401>
- Yuker, H. E. (1988). Perceptions of severely and multiply disabled persons. *Journal of the Multihandicapped Person, 1*(1), 5-16. <https://doi.org/10.1007/BF01110552>
- Yuker, H. E., & Hurley, M. K. (1987). Contact with and attitudes toward persons with disabilities: The measurement of intergroup contact. *Rehabilitation Psychology, 32*(3), 145-154. <https://doi.org/10.1037/h0091569>

Socially desirable responses and attitudes towards people with intellectual disabilities in education and rehabilitation students

Milena M. Nikolić^a, Stevan M. Šeatović^b

^a *University of Tuzla, Faculty of Special Education and Rehabilitation, Tuzla, Bosnia and Herzegovina*

^b *Public Institution Center "Sunce", Prijedor, Bosnia and Herzegovina*

Introduction. Research suggests a link between socially desirable responses (SDR) and attitudes towards people with disabilities. *Objectives.* The main aim was to examine the relationship between the expressed tendency of education and rehabilitation students to give socially desirable responses, the expressed discomfort and fear in interactions, and the frequency of contact with people with intellectual disabilities. The specific objectives of the research were: to examine whether there was a difference in the manifestation of socially desirable responses, discomfort and fear, and the frequency of contact with regard to the year of study and the study program; to examine the relationship between discomfort and fear and the frequency of contact while controlling socially desirable responses; to determine which variables affected the expression of discomfort and fear. *Methods.* The survey was conducted on a convenient sample of 100 students of education and rehabilitation. Seventy-one percent of students attended the first and second year, while 29.0% attended the third and fourth year. Fifty-eight percent of students attended Special Education and Rehabilitation, 27.0% attended Speech and Language Pathology and Audiology, and 15% attended Behavioral Disorders. The Scale for Social Desirability, the Interaction with Disabled Persons Scale, and the Contact with Disabled Persons Scale were applied. *Results.* The results showed a weak negative correlation between discomfort and fear and the propensity to SDR, frequency of contact, and the year of study. The correlations between discomfort and fear and the frequency of contact were statistically significant even when socially desirable responses were controlled. There were no differences with regard to the study program. The difference regarding the year of study existed in the manifestation of discomfort and fear, where first and second-year students achieved the highest score. The tendency to give socially desirable responses and the year of study had the greatest impact on the expressed level of discomfort and fear. *Conclusion.* Future research on attitudes towards people with disabilities should consider the tendency towards socially desirable responses and try to control it.

Keywords: attitudes, discomfort and fear, frequency of contact, socially desirable responses, students of education and rehabilitation

PRIMLJENO: 12.11.2021.
REVIDIRANO: 25.03.2022.
PRIHVACENO: 03.04.2022.